

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

З історії української революції

Т. В. ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ (Івано-Франківськ)

Дипломатична боротьба навколо проблеми українського представництва на мирній конференції в Ризі (вересень 1920 — березень 1921 рр.)

Ризька мирна конференція (1920—1921 рр.) була важливим етапом в історії України. Радянсько-польські переговори влітку 1920 р. засвідчили, що українське питання стане ключовим у роботі конференції¹.

Ситуація в Україні напередодні конференції залишалася складною: окупація українських земель польською і радянською арміями, економічна криза, внутрішня нестабільність. Це створювало сприятливі умови для політичних комбінацій її сусідів — Росії та Польщі.

Уряд УНР, опираючись на українсько-польське союзництво, оформлене Варшавським договором (квітень 1920 р.), розраховував представити Україну на мирній конференції в Ризі. 2 вересня 1920 р. сенатору С. Шелухіну надійшло уповноваження на участь у конференції, підписане головою Ради міністрів УНР. 5 вересня С. Шелухіна було призначено головою делегації УНР, В. Кедровського — заступником².

З метою забезпечити участь делегації УНР на переговорах Директорія направила до польського уряду ноту, в якій вказувалося на “негативні сторони відсутності української делегації на мирних переговорах в Ризі”, що загрожує “найбільш життєвим інтересам УНР”³. Уряд УНР пропонував польському урядові звернутися з цим питанням до політичного керівництва РСФРР⁴.

11 вересня 1920 р. міністр закордонних справ Польщі Е. Сапега надіслав по радіо запит до уряду радянської Росії, в якому порушувалося питання про допущення делегації УНР до засідань Ризької конференції. Наступного дня від наркома закордонних справ РСФРР Г. Чичеріна надійшла відповідь: “Так званої Української демократичної республіки взагалі не існує, оскільки Україна є незалежною Радянською Республікою, союзною з Росією і бере разом з нею участь у переговорах в Мінську і Ризі”⁵. Далі зазначалося, що “між РСФРР і УСРР уже підписано договір, і потреби в новому немає”⁶. Нота Г. Чичеріна засвідчила той факт, що уряд РСФРР в українському питанні не йшов на жодні компроміси і прагнув на Ризькій конференції домогтися визнання легітимності уряду радянської України. Тому 22 вересня 1920 р., виступаючи перед пресою, Г. Чичерін демагогічно заявляв: “Український народ вже категорично висловив свою волю бути в зв’язку з Радянською Росією, і тому російський радянський уряд не може зрадити український народ і віддати його під ненависне ярмо поляків”⁷.

Категорична відмова уряду РСФРР допустити делегацію УНР до участі в Ризькій конференції викликала обурення в українському політичному середовищі. Оцінюючи радянську заяву, С. Шелухін в інтерв’ю газеті “Narszod” заявив: “Проаналізувавши докладно становище російської більшовицької політики в українській справі, тоді стане ясно, що декларація Чичеріна є нічим іншим як пустими демагогічними словами”⁸. 16 вересня 1920 р. уряд УНР опублікував ноту-протест з приводу заяви Г. Чичеріна. “Фактично ця так звана совітська Україна є не незалежна, — читаємо в ноті, — бо нею править Московщина”, а декларація Чичеріна “не опирається ні на які факти, вона не має іншої цілі, як тільки збаламучення публічної opinio в Європі і робітництва у цілому світі”⁹. За таких обставин, зазначалося в ноті, польський уряд зобов’язаний домагатися від усього радянського уряду, а не тільки від Г. Чичеріна, визнання “в офіційному акті повної незалежності України”¹⁰. В ноті Міністерства закордонних справ УНР урядові Польщі від 18 вересня 1920 р. висловлювалася надія, що польська делегація “докладе” із свого боку при мирових переговорах з Росією належних зусиль і старань не лише в напрямі охорони прав та інтересів Української Народної Республіки, як свого союзника, але при можливості також придбання для неї відповідних політичних користей”¹¹.

Але розрахунок Директорії на підтримку з боку уряду Польщі не виправдав себе. Ризька мирна конференція розглядалася польським урядом виключно як реальна можливість розширення кордонів Польщі за рахунок західноукраїнських і західнобілоруських земель. Про це свідчить лінія перемир’я, накреслена в ході дебатів Радою оборони Польщі, якої польські делегати повинні були домагатися в Ризі: на півдні по р. Збруч і далі на північ, по кордону Східної Галичини, потім до р. Свіча, північніше Рівного, Лунінця, Барановичів¹².

На засіданнях Ради оборони Польщі актуальним стало питання участі в польській делегації українського представника як делегата союзної держави. Зокрема, з такою пропозицією виступив Л. Василевський: “Україна на конференції має бути представлена якщо не з поляками, то самостійно”¹³. Та внаслідок поразки “київського походу” федералістська концепція Ю. Пілсудського втратила свою популярність, тому пропозиція Л. Василевського більшістю членів Ради оборони була відхилена.

Політика польського уряду в українському питанні була двозначною. З одного боку, “Rzecz Pospolita” за 9 вересня 1920 р. писала, що “Польща вважає Петлюру за союзника, з яким уклала договір і котрого не може зрадити”¹⁴. З іншого боку, як зазначав Є. Грабський, не в польських ін-

тересах було “встановити чіюсь незалежність, якщо самі вони відстояти її не можуть”¹⁵.

16 вересня 1920 р. була опублікована заява польського пресового бюро, в якій зазначалося: “Україна повинна бути передана демократичному урядові українців, а плебісцит здійснений під міжнародним контролем. Не одна Польща, а й Росія повинні відійти в свої етнографічні кордони. Між ними встановиться широка область, народи якої самі визначають свою долю”¹⁶. В заяві не уточнювалося, який саме демократичний уряд в Україні мають на увазі польські політики. Адже, згідно з урядовою інструкцією, польській делегації доручалося визнати повноваження Української СРР в складі радянської делегації і тільки “при можливості наполягати на визнанні УНР”¹⁷. Додатково в інструкції польським делегатам вказувалося: “Але оскільки це визнання є основною метою протилежної сторони, переслідуваною нею в мирних переговорах з Польщею, делегація повинна будь-якими засобами ухилитися від прийняття такого формулювання, поки вона не доб’ється згоди протилежної сторони на задоволення основних вимог Польщі, тобто встановлення кордонів”¹⁸.

Отже, ще напередодні Ризької мирної конференції польський уряд готовий був поступитися союзницькими зобов’язаннями перед УНР ціною територіальних надбань і доручав своїй делегації на рівних умовах вести переговори з делегатами УСРР. 30 вересня 1920 р. “Rzecz Pospolita” писала: “Петлюру Польща вважає лише представником однієї з партій, які борються за владу на Україні, і яка з тих партій перемаже, покаже найближче майбутнє”¹⁹.

В польській пресі висловлювалася ідея посередництва Польщі в переговорах між урядами УНР і УСРР. Зокрема, в популярному виданні “Narod” за 2 вересня 1920 р. зазначалося: “Польща могла б узяти на себе роль посередника в порозумінні між двома урядами Української Республіки, і це могло б наступити під час переговорів у Ризі”²⁰. Але про створення коаліційного уряду, за визнанням зарубіжних кореспондентів, ні Раковський, ні Петлюра не хотіли й чути²¹. Як уряд УНР, так і радянський уряд України розраховували самостійно відстоювати свої інтереси на Ризькій конференції: Директорія при підтримці Польщі, уряд УСРР у складі радянської делегації.

Ідея коаліційного українського уряду не відповідала реальним подіям в УСРР, де всі органи влади підпорядковувалися російському центру, що ставило під контроль більшовицького уряду Росії політичне життя України. На нашу думку, створення об’єднаної російсько-української радянської делегації давало значні переваги урядові РСФФР. З одного боку, це усувало будь-яку ініціативу представників УСРР, яка могла б загрожувати “загальнорадянським” інтересам, з іншого, – участь делегатів від радянської України використовувалася урядом РСФФР для міжнародного визнання УСРР. Напередодні Ризьких мирних переговорів Г. Чичерін писав: “Українське представництво всередині Російсько-Української Єдиної делегації може бути надзвичайно корисним... Досить слабка наша позиція в українському питанні повинна бути скріплена, і таким підкріпленням її було б це представництво”²².

Делегатом УСРР Д. Мануїльського можна вважати тільки умовно, оскільки його кандидатура була запропонована і затверджена в Москві, згідно з протоколом засідання політбюро ЦК РКП(б) від 1 вересня 1920 р. Членів делегації на Ризькі переговори було доручено визначити Г. Чичеріну²³. Повідомляючи уряд УСРР про підготовку радянської делегації до переговорів, він наголошував: “Нехай Мануїльський негайно їде сюди для попереднього ознайомлення із справами і щоб не спізнитися”²⁴. Тобто,

делегата від УСРР запросили до Москви не для обговорення й утвердження умов миру, а тільки для ознайомлення. 28 вересня 1920 р. уряд УСРР надав повноваження А. Іоффе “вступити в переговори з урядом Польської республіки для укладення договору про перемир’я і прелімінарний мир, а також підписати такий акт від імені уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки”²⁵. Про фіктивність українського представництва в об’єднаній радянській делегації свідчить і той факт, що варіанти українських офіційних документів допомагав оформляти Л. Василевський²⁶.

Вже на першому засіданні Ризької конференції 21 вересня 1920 р. постало питання про правомірність участі делегатів від УСРР на переговорах. “Йшлося, власне, — писав голова польської делегації Я. Домбський, — про те, чи визнає польський уряд повноваження Української Радянської Республіки і чи дає своїм представникам такі самі повноваження для переговорів з Радянською країною”²⁷. Тобто, передбачалися переговори польської делегації з представниками радянської України як рівноправними учасниками Ризької мирної конференції.

Уряд РСФРР категорично наполягав на визнанні польською делегацією представництва УСРР. Аналізуючи ситуацію в перші дні конференції, краківський часопис “Час” писав: “У справі Ризьких переговорів найтяжче питання українське. Більшовики слухати не хочуть на переговорах про цю справу, рахуючи її внутрішньою, вже вирішеною ними самими”²⁸.

Однак польська делегація отримала з Варшави урядову інструкцію — “визнати повноваження Радянської Української Республіки”²⁹. Цим рішенням польський уряд перекреслив перший пункт Варшавського договору, за яким визнавав Директорію єдиною державною владою на Україні.

Незважаючи на визнання польським урядом мандатів представників УСРР, польські делегати неодноразово заявляли, що “визнання радянської делегації як російсько-української означає тільки те, що її повноваження насправді підписані урядами двох республік”. Що ж до українського питання, запевняли польські парламентарії, то воно “в усій повноті буде обговорюватися на конференції”³⁰.

В інтерв’ю газеті “Rigasche Rundschau” член польської делегації, лідер сеймової фракції ППС Н. Барлицький заявив: “...Ми розглядаємо повноваження російсько-української делегації і бачимо, що вони підписані в Москві. Головою Українського уряду є Раковський, якого ми розглядаємо не як представника українських мас, а як представника комуністичної Москви”³¹. Більш категоричною була заява С. Грабського: “Скільки би не говорили про те, що робітничо-селянська Україна самовизначилася, ми дивимося на це так: написано незалежність — читай автономія, розумій обласне самоврядування. Радянська Україна, ми в цьому переконані, є результат червоного імперіалізму, а не самовизначення”³². Подібні виступи в пресі відображали факт усвідомлення політичними лідерами Польщі маріонетковості УСРР. Слід зазначити, що в усіх повідомленнях, звітах польські делегати говорили про “російські проекти”, “російські пропозиції”, що свідчило про розуміння польським урядом фіктивності представництва УСРР на конференції. На цей факт звернув увагу представник УСРР в радянській делегації Д. Мануїльський у доповіді в ЦК КПУ: “Хоча мандати Українського Раднаркому визнані дійсними, проте польська делегація демонстративно продовжує називати нашу Делегацію Російською, і тільки після зауваження Іоффе вони стали взагалі уникати слова Російсько-Українська Делегація, замінюючи його іншим виразом”³³. Та, критикуючи державний устрій радянської України, польська делегація все ж ви-

знала повноваження представників УСРР на ведення переговорів у Ризі. “В той же спосіб, — писав пізніше Я. Домбський, — була присуджена доля України, яка залишилася в обсязі російських впливів”³⁴.

Маріонеткою в руках більшовицького уряду Росії була також депутація від Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (далі — ГСРР), за допомогою делегатів якої уряд РСФРР планував поставити на порядок денний засідань радянсько-польської мирної конференції питання Східної Галичини. Тому ще 10 серпня 1920 р. Реввійськрада Південно-Західного фронту надіслала В. Леніну листа стосовно участі представників уряду ГСРР в роботі конференції. Зокрема, в телеграмі Й. Сталіна зазначалося: “Можливо, що було б не зайвим забезпечити за галицьким ревкомом участь у переговорах про перемир’я з Польщею...”³⁵.

На запит В. Леніна з цього питання Г. Чичерін доповідав, що коли почнуться переговори по суті, зокрема, відносно Східної Галичини, участь представника уряду ГСРР буде необхідна³⁶.

30 серпня 1920 р. НКЗС РСФРР телеграфував у Харків про відрядження на мирну конференцію делегатів від ГСРР. Тобто, питання представництва останньої в Ризі вирішувалося в односторонньому порядку більшовицьким урядом Росії. Більше того, кандидатури галицьких послів затверджувалися також у Москві, що свідчить про фіктивність делегації Галревкому.

6 вересня 1920 р. Політбюро ЦК КПП, а 15 вересня Галревком призначили члена Політбюро ЦК КПП, заступника голови Галревкому М. Барана головою делегації ГСРР на мирну конференцію в Ригу, його заступником було обрано Н. Хомина³⁷. Радянський уряд Галичини ставив перед своїми делегатами завдання “добитися визнання незалежності від панської Польщі Галицької Соціалістичної Радянської Республіки...”³⁸. За допомогою представників від ГСРР радянський уряд Росії домагався, при можливості, “поставити до життя” ще одну “незалежну” радянську республіку.

Незважаючи на те, що внаслідок польської окупації владні структури ЗУНР втратили як територію, так і армію, основні їх зусилля були спрямовані на міжнародне визнання ЗУНР. Ризька конференція зацікавила уряд ЗУНР у зв’язку з підняттям у процесі її роботи східногалицької проблеми. Тому до Риги була направлена делегація від ЗУНР у складі: К. Левицький, Е. Брайтер, Л. Мишуга та О. Назарук. 13 вересня 1920 р. делегація зареєструвалася в Берліні: головою було призначено К. Левицького, заступником — О. Назарука³⁹. Наступного дня вони отримали таємну інструкцію від президента ЗУНР Є. Петрушевича, в якій ставилося завдання “не допустити до того, щоб Галичина була силою мирового трактату між Польщею і Росією-Україною визнана в цілості або часті Польщі”. Сам факт участі галицьких делегатів на конференції у випадку визнання за Польщею Східної Галичини вважався президентом несприятливим для вирішення галицької справи на міжнародній арені. Тому галицькі парламентарі повинні були тільки вдатися до роз’яснення позиції і домагань уряду ЗУНР у ризькій пресі⁴⁰.

Принциповим в інструкції було те, що Є. Петрушевич доручав делегатам ЗУНР “увійти в контакт з російсько-українською [делегацією] та приєднати її до ідеї повного визволення Галичини з-під польського панування”⁴¹. “Противник мого противника, хоч і не мусить бути моїм приятелем, все таки є противником мого противника”⁴², — така позиція зунрівських делегатів сприяла їх зближенню з більшовиками, але за умови, що ЗУНР буде визнано урядом радянської Росії.

Прибувши 27 вересня 1920 р. до Риги, галицька делегація опублікувала ноту “До президії мирової конференції в Ризі”, в якій повідомлялося

про створення ЗУНР і окупацію її території польською армією. Західноукраїнська делегація наполягала на визнанні ЗУНР, бо “всяке інше рішення державної долі Східної Галичини проти вже виявленої волі населення було б яскравим потоптанням загально визнаного права самовизначення”⁴³.

Поява галицької місії в Ризі викликала занепокоєння серед польської делегації. На думку її голови Я. Домбського, “допущення Левицького в якості представника Східної Галичини призвело би до падіння нинішнього кабінету у Варшаві”⁴⁴. Тому польське пресове бюро виступило із заявою: “З нагоди повідомлення ризьких часописів про те, що до Риги прибула делегація України з Костем Левицьким і комуністом Брайтером на чолі, бюро преси Польської мирної делегації повідомляє, що ці особи нікого не репрезентують”. Пояснювалося це тим, що “існує дві України: Петлюри і Павленка і радянська Україна Раковського”, а “третя Україна германофіла Петрушевича, який розсварився з Петлюрою і прислав до Риги делегацію Левицького, є звичайною вигадкою”⁴⁵.

1 жовтня 1920 р. делегація ЗУНР надіслала ноту-відповідь, в якій заявляла, що Петлюра є членом Директорії, а не Української Національної Ради, президентом якої є Петрушевич, який ніколи не укладав з Польською державою миру відносно Східної Галичини. Тому, зазначалося в ноті, західноукраїнська делегація є повноправним представником Східної Галичини⁴⁶.

В інтерв'ю латвійській пресі К. Левицький виклав основні напрями діяльності західноукраїнської делегації. “Делегація — зазначав він, — не зверталася з проханням про допущення її до мирних переговорів, ми хочемо стежити за ходом подій і вияснити собі відношення обох делегацій до східно-галицького питання, а також у випадку необхідності виразити стремління східно-галицького народу”⁴⁷.

Якщо делегація ЗУНР не прагнула взяти офіційну участь у роботі Ризької конференції, то делегація УНР ставила перед собою таку мету. Однак сенатор С. Шелухін прибув до Риги тільки 4 жовтня, а в цілому склад делегації УНР на Ризьку мирну конференцію — С. Шелухін, Т. Олексюк, В. Кедровський — був затверджений Директорією 11 жовтня⁴⁸. Така неспішність Директорії у цій важливій справі свідчила про хибі зовнішньополітичної лінії уряду УНР, який не до кінця усвідомив значення Ризької конференції для України і не підготував докладні інструкції для українських делегатів.

Прибувши до Риги, делегація УНР виступила із заявою до членів мирних делегацій та дипломатичних представників, в якій запевнила, що “Україна не відступить від державної самостійності і не вважатиме за можливе порозуміння з совітською Росією”⁴⁹.

Незважаючи на загрозу втрати державності в результаті радянсько-польських переговорів, представники УНР і ЗУНР не об'єдналися. 3 жовтня 1920 р. посол УНР в Латвії В. Кедровський на зустрічі з делегатом ЗУНР О. Назаруком запропонував надіслати в Лігу Націй спільну заяву обох делегацій про зневажання права України на національне самовизначення. “Нам потрібна єдність національного фронту”⁵⁰, — наполягав В. Кедровський. На жаль, політичні емоції в українському демократичному середовищі взяли верх над необхідністю єдиної зовнішньополітичної концепції, спрямованої на захист національної державності України.

Відбувся ряд конфіденційних зустрічей делегатів Польщі й УНР, в ході яких польські представники запевняли, що “ніяких умов, шкідливих для УНР і її уряду, не приймуть”⁵¹, але Директорія мусить сама “подбати про розвиток своїх сил”⁵². Тобто, Директорія повинна була самостійно за-

хищати свою державність, адже ще 5 жовтня 1920 р. польська і радянська сторони в цілому дійшли згоди щодо умов попереднього миру, які не передбачали врахування інтересів УНР. 7 жовтня 1920 р. делегація УНР опублікувала ноту до урядів країн Антанти, в якій наголошувалося, що законним урядом України є Директорія, тому в дійсності Україна в переговорах не бере участі. В ноті підкреслювалися негативні наслідки для України підписання попереднього миру, оскільки уряд РСФРР створив фікцію українського радянського уряду з метою домогтися його визнання Польщею, як однією з держав — членів Ліги Націй. Далі в ноті українські делегати звинувачували польський уряд у зраді, адже “при допомозі Польщі фікція советського уряду України набрала реального вигляду”. За таких умов делегація УНР заявляла, що всі акти, рішення, визнання й постанови мирної конференції, як складені без участі УНР, уряд вважатиме для себе і для Української держави незобов’язальними⁵³.

За таких обставин в умовах, коли радянська і польська делегації узгоджували останні питання перед підписанням попереднього миру, Україна, зазначав голова делегації УНР у Ризі С. Шелухін, “почувала себе ізольованою й покинутою”⁵⁴. “Роль нашої делегації, — підкреслював він, — обмежилася тільки на пильному слідкуванні за розвитком подій, ... піднесенні української справи в пресі, доводячи неможливість мати спокій на Сході Європи через полишення на конференції Української Народної Республіки і зложення протесту перед польською делегацією проти способу трактування української справи при переговорах”⁵⁵. Таким чином, делегація УНР не могла реально вплинути на хід радянсько-польських переговорів.

Представники ЗУНР, з свого боку, виконуючи умови інструкції Є. Петрушевича, шукали підтримку в радянській стороні. Відразу після прибуття до Риги галицькі делегати повідомили про свій приїзд А. Їоффе і Д. Мануїльського⁵⁶. В ході зустрічей східногалицьких делегатів з радянськими представниками була досягнута угода про створення єдиного галицького представництва ЗУНР і ГСРР. Така пропозиція була висловлена А. Їоффе в його доповіді ще 22 вересня 1920 р.: “Я вважаю, що потрібно спробувати перетягти цих панів на нашу сторону і з наших галичан спільно з цими створити що-небудь нібито Галицьке представництво”⁵⁷. Тобто, планувалося поєднати представників двох цілком різних за ідеологією та устроєм держав. Але цей проект так і не був реалізований. Вирішальну роль зіграло те, що ГСРР проіснувала лише до 21 вересня 1920 р., коли наступ поляків змусив Галревком і місцеві органи разом з Червоною армією відступити до р. Збруч. За таких обставин делегати від ГСРР, як, до речі, і від ЗУНР, репрезентували державу, в якій фактично не було влади.

Доля делегації від Галревкому вирішилася інструкцією Г. Чичеріна — не реєструвати делегацію від ГСРР і “чекати зручного моменту для їх виступу”⁵⁸. Про це йшлося і в телеграмі голови радянського уряду Східної Галичини В. Затонського до В. Леніна від 23 вересня 1920 р. “У зв’язку з переговорами, — писав В. Затонський, — на деякий час Галревкому доведеться затушуватися, ніби в підпілля, але рано чи пізно Галичину прийдеться радянлізувати”⁵⁹. До зунрівських делегатів, як до представників буржуазної держави, в радянській стороні було упереджене ставлення. Вони, на думку радянських урядових верхів, “не мали ніяких прав вважати себе виразниками галицького народу”⁶⁰. На думку Д. Мануїльського, “за виключенням Брайтера, що має великі симпатії до Росії і України, делегація складається із затятих політичних бандитів, тому ангажувати в будь-якій мірі з ними не маємо намірів”⁶¹. Отже, ідеологічні міркування серед радянського керівництва брали гору над планами стратегічними. Про це свідчить і зацікавле-

ність Д. Мануїльського в ході зустрічей з делегатами ЗУНР питанням про ставлення в Західній Україні до компартії у випадку визнання незалежності ЗУНР⁶². Незважаючи на нереальність навіть припущення того, що польський уряд погодиться на самостійність ЗУНР, радянські представники плекали надію на розширення свого ідейно-політичного впливу.

З іншого боку, уряд РСФРР маніпулював “галицькою картою” на переговорах з польською делегацією, щоб спонукати Варшаву до поступок. У доповіді ЦК КПУ Д. Мануїльський зазначав: “Так як питання Галичини наперед вирішено і так як нам втрачати по суті нічого, ми використовуємо друковані виступи цієї делегації, дискредитуючи польську точку зору і Петлюру”⁶³. Таким чином, делегати як від ЗУНР, так і від ГСРР не представляли інтересів західноукраїнського народу на Ризькій конференції і, за визнанням О. Назарука, відігравали “роль безсильних інвігілентів важкої історичної події”⁶⁴.

Делегація УСРР, наділена статусом учасника Ризької конференції, була маріонеткою в руках РСФРР, тому не могла спрямовувати хід радянсько-польських переговорів на користь України. У повідомленні в ЦК КП(б)У з Риги Д. Мануїльський визнавав, що “Заява ВЦВК” була несподіваним фактом для представників УСРР⁶⁵. А договір про перемир’я і прелімінарні умови миру від 12 жовтня 1920 р., який увійшов в основу Ризького миру від 18 березня 1921 р., засвідчив повну неієздатність делегації радянської України. Згідно з цими документами українська територія ділилася навпіл, не враховувалися інтереси України в статтях про реевакуацію державного майна, повернення предметів культури, про сплату боргу Російській імперії Польщі⁶⁶. Перемогою радянської зовнішньої політики було визнання уряду УСРР, згідно з Ризьким миром, суб’єктом міжнародного права.

Стаття II прелімінарного миру, що зобов’язувала сторони не підтримувати організації, які ставлять за мету повалення державного устрою, загрожують територіальній цілісності держав, рівно й організацій, що присвоюють собі роль урядів іншої сторони⁶⁷, перекреслювала польсько-українське союзництво. Тому делегація УНР опублікувала 20 жовтня ноту, в якій зазначалося, що “уряд так званої Української Соціалістичної Радянської республіки є нічим іншим як встановленою окупаційною владою, отже, чужим чинником, який не має ніякого права називати себе урядом України”⁶⁸. В ноті пропонувалося польському уряду офіційно викласти позицію уряду Польщі щодо Директорії і способи гарантій інтересів УНР в мирному договорі⁶⁹.

Офіційної відповіді на ноту польський уряд не надіслав, тому голова делегації УНР на Ризькій конференції С. Шелухін заявив, що внаслідок підписання прелімінарного миру з фіктивним урядом радянської України як рівноправною стороною Варшавський договір 1920 р. анулюється⁷⁰.

Відторгнення західноукраїнських земель до Польщі порушувало інтереси ЗУНР, тому галицька делегація виробила ноту-протест “До мирної конференції в Ризі”, в якій кваліфікувала Ризьку конференцію як некомпетентний форум щодо вирішення державної справи Східної Галичини⁷¹. Спільно з білоруською делегацією західноукраїнські парламентарі опублікували спільний протест, в якому ставилася вимога “вирішення галицького питання світовою конференцією”⁷².

8 жовтня 1920 р. делегація від ЗУНР виїхала з Риги. 21 жовтня на засіданні Української Національної Ради у Відні, яка заслухала звіт О. Назарука про діяльність галицької місії в Ризі, було визнано, що делегати діяли відповідно до інструкцій⁷³.

2 листопада 1920 р. припинила свою діяльність в Ризі делегація УНР. С. Шелухін, звітуючи урядові УНР про підсумки роботи останньої на Ри-

зькій конференції, визначив причини поразки українських делегатів: не-ефективна діяльність українських дипломатів у Варшаві, спрямованість польського уряду на недотримання умов Варшавського договору, “несерйозне” ставлення урядів Антанти до українського питання⁷⁴. Та, на нашу думку, причини були значно глибші, й стосувалися вони насамперед політики уряду УНР, яка не забезпечила ні внутрішньої стабільності, ні міжнародної підтримки. Свою роль зіграла також зміна зовнішньополітичного курсу уряду Польщі, який визнав легітимність радянського уряду України, відмовившись від союзницьких зобов’язань щодо УНР. Основною причиною була неспроможність делегацій УНР і ЗУНР об’єднати свої зусилля в справі захисту українських інтересів на конференції в Ризі.

3 листопада 1920 р. на Ризькій мирній конференції з українських залишилися тільки делегація УСРР. Але, перебуваючи в повній залежності від російського центру, вона не могла обстоювати українські інтереси. У депеші голови радянської делегації А. Іоффе повідомлялося: “Наступає закінчення роботи, потрібно негайно вислати перекладача, бо інакше я не зможу скласти український текст”⁷⁵.

Таким чином, Ризька мирна конференція стала поразкою для урядів УНР і ЗУНР, делегації яких не взяли участь у її роботі. Така ж доля спіткала і представників Галревкому. Делегація від УСРР, хоча й мала статус офіційного учасника Ризької конференції, була тільки маріонеткою в руках уряду РСФРР, тому українські інтереси залишилися у сфері польських і російських впливів.

¹ Г а л и ц ь к а - Д і д у х Т. Українське питання на Мінській конференції (17 серпня — 2 вересня 1920 р.) // Вісник Прикарпатського університету. — 1999. — Вип. 2. — С. 85—95.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 3696, оп. 2, спр. 432, арк. 2.

³ Там же, оп. 1, спр. 14, арк. 125.

⁴ Документи внешней политики СССР (далі — ДВП СССР). — М., 1959. — Т. 3. — С. 178.

⁵ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 14, арк. 125; спр. 625, арк. 202.

⁶ Там же.

⁷ Там же, спр. 625, арк. 252.

⁸ Там же, спр. 18, арк. 128.

⁹ Там же, спр. 619, арк. 48, спр. 625, арк. 216—217.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же, спр. 388, арк. 13.

¹² Archiwum. Akt Nowych (далі — AAN), AMSZ, р. III, w. 12, t. 2; ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 625, арк. 201.

¹³ AAN, PRM, Rkt. 46, t. 2, k. 7.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 88, арк. 2.

¹⁵ R o d n e k O. Polityka wshodnia polskie. — Warszawa, 1925. — S. 42.

¹⁶ Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (далі — РЦХИДНИ), ф. 5, оп. 1, спр. 2001, арк. 26; ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 146, арк. 90—91.

¹⁷ AAN, AMSZ, р. III, w. 12, t. 2.

¹⁸ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. — М., 1964. — Т. 3. — С. 388.

¹⁹ Ш е л у х і н С. Лист до С. Петлюри про Ризький договір. — Париж, 1948. — С. 4.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 633, арк. 33.

²¹ Там же, спр. 625, арк. 190.

²² РЦХИДНИ, ф. 2, оп. 1, спр. 15492, арк. 4.

²³ Там же, ф. 17, оп. 3, спр. 106, арк. 2.

²⁴ ЦДАВО України, оп. 1, спр. 124, арк. 41.

²⁵ Там же, оп. 2, спр. 772, арк. 35.

- ²⁶ Skaradzinski B. Polskie lata 1919—1920. — Warszawa, 1993. — Т. 2. — S. 410.
- ²⁷ Dab ski I. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy s Joffem, listy. — Warszawa, 1931. — S. 77.
- ²⁸ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 625, арк. 235.
- ²⁹ РЦХИДНИ, ф. 5, оп. 1, спр. 2001, арк. 3.
- ³⁰ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 625, арк. 235.
- ³¹ РЦХИДНИ, ф. 5, оп. 1, спр. 2001, арк. 39.
- ³² Там же.
- ³³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 130, арк. 54.
- ³⁴ Dab ski I. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy s Joffem, listy. — Warszawa, 1931. — S. 78.
- ³⁵ РЦХИДНИ, ф. 2, оп. 1, спр. 14972, арк. 2.
- ³⁶ Там же, арк. 3.
- ³⁷ ЦДАГО України, ф. 9, оп. 1, спр. 11, арк. 19.
- ³⁸ Дмитрієнко М. Листівки більшовицьких організацій України: 1917—1920 рр. як історичне джерело. — К., 1980. — С. 41.
- ³⁹ Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. — Львів, 1930. — С. 7.
- ⁴⁰ Павлюк О. Раднофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? // Український історичний журнал. — 1997. — № 3. — С. 114.
- ⁴¹ Там же.
- ⁴² Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. — С. 19.
- ⁴³ Там же. — С. 145.
- ⁴⁴ РЦХИДНИ, ф. 5, оп. 1, спр. 2001, арк. 61.
- ⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 62, арк. 2.
- ⁴⁶ Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. — С. 96.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 146, арк. 127.
- ⁴⁸ Там же, оп. 2, спр. 433, арк. 2.
- ⁴⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі — ЦДІА в м. Львові), ф. 360, оп. 1, спр. 54, арк. 46; ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 626, арк. 57.
- ⁵⁰ Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. — С. 110.
- ⁵¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 382, арк. 21—22.
- ⁵² Там же, спр. 404, арк. 15.
- ⁵³ Там же, спр. 326, арк. 33; спр. 404, арк. 16.
- ⁵⁴ Там же, спр. 146, арк. 148.
- ⁵⁵ Там же.
- ⁵⁶ Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. — С. 7—8.
- ⁵⁷ РЦХИДНИ, ф. 2, оп. 1, спр. 15492, арк. 1—3.
- ⁵⁸ Там же, ф. 5, оп. 1, спр. 2000, арк. 9.
- ⁵⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 172, арк. 1.
- ⁶⁰ РЦХИДНИ, ф. 5, оп. 1, спр. 2001, арк. 30.
- ⁶¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 130, арк. 55.
- ⁶² Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. — С. 87.
- ⁶³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 130, арк. 55.
- ⁶⁴ Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. — С. 78.
- ⁶⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 130, арк. 54.
- ⁶⁶ Г а л и ц ь к а - Д і д у х Т. Українське питання на Ризькій мирній конференції (1920—1921 рр.) // Нова політика. — 1999. — № 5. — С. 43—47.
- ⁶⁷ ДВП ССРСР. — М., 1959. — Т. 3. — С. 248.
- ⁶⁸ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 272, арк. 208—209; спр. 324, арк. 69—70; спр. 325, арк. 28, спр. 19, арк. 35.
- ⁶⁹ Там же.
- ⁷⁰ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 14, арк. 128; спр. 19, арк. 34—35.
- ⁷¹ Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. — С. 147.
- ⁷² ЦДІА в м. Львові, ф. 462, оп. 1, спр. 217, арк. 36.
- ⁷³ Там же, ф. 359, оп. 1, спр. 94, арк. 1.
- ⁷⁴ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 430, арк. 46.
- ⁷⁵ Там же, ф. 4, оп. 1, спр. 718, арк. 113.